

Ernis Šljivo

Prilog poznavanju društvenog i porodičnog života na području Prusca

Cilj ovog rada je da se predstavie pojedini segmenti društvenog i porodičnog života na području Prusca, na osnovu kratkotrajnog istraživanja provedenog 2008. i 2009. godine. Građa prikupljena tokom terenskog rada ukazuje na to da je područje Prusca bilo dobro organizovana lokalna zajednica sa razvijenim oblicima društvenog, ekonomskog i kulturnog života. Rad je podijeljen na nekoliko tematskih cjelina u kojima su opisani društveni odnosi u seoskoj zajednici, porodična zajednica te brak i bračni odnosi. Etnološko-folklorističko istraživanje, bolje reći rekognosciranje terena, obavljeno je u okviru projekta “Etnološko-folklorističke karakteristike Prusca i okoline” koji je izvršilo Odjeljenje za etnologiju Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine tokom 2008. i 2009. godine. Cilj mog istraživanja bio je da prikupim informacije o društvenom i porodičnom životu na području Prusca, u nastojanju da dobijem sliku o društvenom i porodičnom životu stanovnika Prusca, posmatranog kroz historijsku prizmu, kao i prizmu relacija prema opštim društvenim kretanjima. Pisanih izvora o društvenom i porodičnom životu na području Prusca nema, a pored oskudnih historijskih izvora i kratkog boravka na terenu, bilo je neophodno da se oslonimo na usmenu tradiciju i iskaze kazivača, što je imalo uticaja na valorizaciju prikupljenih i mjerljivih podataka. U nedostatku pisanih, historijskih izvora i više se oslanjajući na usmenu tradiciju, koja i ne seže puno unazad, nije bilo moguće dublje ulaziti u rekonstrukcije pojedinih vidova društvenog života, a naročito ne u njegovu cjelinu. Veoma važnu ulogu odigrala je vremenska ograničenost terenskog rada, jer bi za prikupljanje same *građe*, kao i za konstantno valorizovanje prikupljenih podataka bili neophodni znatno duži boravak i neposredniji kontakt i neizostavno mnogo sistematičniji zahvat uz znatno veći broj uporedljivih i mjerljivih podataka. Koristeći prethodno objavljena istraživanja na području Prusca, drugu objavljenu literaturu koja se odnosi na porodični i društveni život te upitnike Etnološkog društva Jugoslavije (1963. god.), izradio sam upitnik s pitanjima u vezi s društvenim i porodičnim životom. Podaci na terenu prikupljeni su metodama razgovora sa kazivačima (intervju) i neposrednim posmatranjem. Najveći broj ispitanika je starije dobi, rođenih u prvoj polovini ili sredinom 20. stoljeća. Prilikom istraživanja držao sam se jasno određenog vremenskog razdoblja – od Drugog svjetskog rata do 2008. godine.

Ključne riječi: Prusac, društvo, zajednica, porodica, brak

Kratak historijat Prusca

Naselje Prusac se nalazi u gornjem toku rijeke Vrbas između Bugojna i Gornjeg Vakufa. Akhisar, Bijeli Grad, Biograd, stari su nazivi Prusca, nekadašnjeg vojnog, administrativnog i naučnog centra Skopaljske doline.¹ Značaj Prusca u vremenu osmanske vladavine

¹ Pod imenom Prusac ovo mjesto se prvi put spominje 1478. godine, odnosno 15 godina nakon što su ga zauzele Osmanlije (Truhelka 1911: 50). U srednjem vijeku Prusac je nosio ime Biograd (Čelebi 1967:

Bosnom i Hercegovinom proizilazio je iz njegovih dobrih odbrambenih predispozicija unutar Uskoplja, koje je dugo predstavljalo istureno granično područje, te činjenice da se nalazio na starom karavanskom putu koji je vodio iz Primorja, preko Livna i Kupresa do Lašvanske doline. U svom putopisu iz 17. stoljeća, Evlija Čelebija je Prusac nazvao gradom: "To je lijep grad, zaista kao zrno bijelog bisera." (Čelebi 1967: 131). Uz imenice Prusac spominje se i Ajvaz-dedino turbe kao specifičnost ovoga mjesta (Bajrić 2019: 64). U Pruscu se nalaze očuvana turbeta – Ajvaz-dedino i Hasana Kjafige Pruščaka, nekoliko šehitluka, starih mezarluka. Hasan Kjafiga predstavlja jednu od najpoznatijih ličnosti naučnog, književnog i kulturnog života ovih krajeva u 16. i početkom 17. stoljeća.

Prusac je danas najpoznatiji po dovištu Ajvatovica, koja je centar kulturne i vjerske manifestacije "Dani Ajvatovice". Manifestacija se održava svake godine u junu, u samom naselju i na prostoru nekoliko kilometara udaljenom od raspukle stijene. Boraveći na terenu dosta smo od kazivača saznali o *Hodočašću na Ajvatovicu* koje se tradicionalno obavlja sedmog ponedjeljka nakon Đurđevdana (6. maj).

Sve što se dešavalo na Ajvatovici dobivalo je, s razlogom, naglašeno visoku religijsku i tradicijsku vrijednost, pa se hodočašće ranije među muslimanima nazivalo malim hadžom, malom Ćabom, malom Mekom (Čepalo 1991: 31). Ajvatovica zauzima vidno mjesto u mozaiku bosanskohercegovačke duhovnosti, a sačuvala je u sebi predislamsko nematerijalno nasljeđe kroz kult vode, nagovještaj obnavljanja proljeća i magiju plodnosti bilja, stoke i ostalog (Bajić 2013: 90).

Danas je Prusac mjesto koje sa više mahala: Tepedžik, Srt, Čaršija, Grad, Musala, Varoš, Geđad, Brdo, baštini kulturnohistorijsko i prirodno nasljeđe ovog kraja (Bajić 2013: 89). Nekada je ovaj prostor predstavljao trgovački centar sa velikim brojem dućana, kafana / kahvi, zanatlija i trgovaca.

Društveni život Prusca

Vatrogasno društvo osnovano je 1954. godine i njegovi su pripadnici, pored svojih primarnih poslova, organizovali različite manifestacije i okupljanja i druženje stanovništva. U prilog bogatstvu društvenih manifestacija ide i iskaz kazivača o tome da se u Pruscu obilježavalo više datuma od dana oslobođanja Prusca te neki od državnih praznika.² Povod ovakvim okupljanjima bile su svadbe, vjerski praznici i ispraćaj u vojsku.³

Provedenim istraživanjem nije ustanovljeno postojanje zajedničkih seoskih dobara (zemlje, pašnjaka, šume) na području Prusca. Međutim, stanovnici su obavljali neke

131). Ovaj narodni naslov Osmanlije su doslovno prevele, pa se u izvorima na turskom on naziva Akhisar (*ak* – bijeli; *hisar* – grad). (Softić 2013: 47).

² Halid Dedić navodi: *Obavezno se obilježavao 4. juli, nije se radilo, a 14. je bio teferič Oslobođenje Prusca, to nije bio državni praznik. Na gradu je bio teferič 14. jula, a ovdje kod škole je bio turnir u fudbalu. A slavili bi se svi državni praznici. Slavio se 27. dan ustanka.*

³ Abdulfetah Mehmedagić ističe: *Čim nastane 7. mjesec, gore se teferičilo, dole uz rijeku se trkali konji, a čuvena trka je u Crničima kod Bugojna. Ko bude prvi, dobije nešto u novcu. Bile su trke kad se neko oženi – trke pješaka. Za nagradu, ako je bogatiji čovjek, mogao se dobiti ovan, a ko je tanji košulja, a ko je još tanji peškir. Trke su se održavale na dan svadbe. Bilo je i trke za djecu, a za nagradu bi se dobila maramica. Svadbe su bile po sedmicu dana.*

zajedničke poslove kao što su: održavanje groblja, puteva, vode, vjerskih objekata i sl.⁴ Danas veće zajedničke poslove propisuju opštinske vlasti u saradnji sa lokalnim stanovništvom. Granice posjeda nisu svuda jasno izražene, ali lokalno stanovništvo zna koja zemlja pripada kojoj porodici. Za socio-ekonomske odnose stanovništva u Pruscu može se reći kako su bili određeni kroz uzajamna pozivanja i posjećivanja prilikom proslava praznika te šišana kumstva.⁵

Ustanova poput *mobe* je naročito bila karakteristična za Prusac jer je mehanizacija kao pomoćno sredstvo poljoprivrede počela da se koristi tek početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, dok je ranije bila neophodna pomoć komšija i prijatelja.⁶ Dalja istraživanja pokazala su da je institucija mobe sačuvana u dosta manjoj mjeri nego što je to bilo u ranijem periodu – uglavnom su to udruživanja prilikom određenih aktivnosti, moba za gradnju i pokrivanje kuće, prilikom ratarskih poslova i sl.

Pored *mobe* bilo je i unajmljivanja, tj. *jirgeta*.⁷ Stanovnici koji su bili vlasnici krupnijih posjeda (koji su imali više zemlje) unajmljivali su sezonske radnike za obradu zemlje, branje povrća i voća. Također, unajmljivali su se sezonski radnici za čuvanje stoke.⁸ Ortakluk (udruživanje) je jedan od oblika privređivanja u Pruscu.⁹

Istraživanjem se utvrdilo da je stanovništvo u ovom kraju pažnju u velikoj mjeri poklanjalo obrazovanju, te su se pretežno obrazovali u Bugojnu, ali i drugim gradovima. U prilog ovome ide i svjedočenje kazivača koji su svoju djecu školovali na fakultetima.¹⁰

Džamija je bilo važno mjesto okupljanja stanovnika Prusca. Obavezan dolazak na džumu bio je prilika da se stanovnici Prusca najprije mole Bogu, ali i da se susreću i druže. Također su organizovani zajednički iftari u ramazanu. U pogledu vjerskog života na području Prusca godinama se ulagao veliki trud u vjerskom prosvjećivanju stanovništva i širenju islamskog obrazovanja.

⁴ Mirsad Began navodi da je njegov otac bio pokretač javnih radova u Pruscu. Pored sahadžijskog zanata kojim se bavio, radio je i druge poslove: *održavao put, zidao hareme, održavao vodu Ajvatovicu, ostali mještani su izdvajali novac za materijal i učestvovali koliko su mogli.*

⁵ Hasan Čepalo sjeća se da je bilo šišano kumstvo; Mustafa Hamzakadić navodi: *U Pruscu ima i šišano kumstvo, nekad se neko sam javi ko hoće da bude kum, a nekad ti nekog zovneš ako se niko nije sam javio. I danas ima taj običaj i poštuju ga.*

⁶ Mustafa Hamzakadić: *Od početka sedamdesetih u Pruscu počela je da se koristi mehanizacija, prije se radilo ručno i sa konjima. Danas rijetko ima mobe, ako te ko zovne, ti odeš, ali ti plati. Prije je bilo akcija, oni tako zovu, zovne te domaćin na kopačinu npr., odeš, pomogneš, pa i on tebi dođe. Kada se kuća pravi, ne zove se na akciju, sam dođeš.* Mirsad Began: *Bilo je i mobe, više uzajamno – ako sam ja došao tebi, pa ti meni i to je tako bilo jedno za drugo.*

⁷ Ahmet Čepalo navodi: *Bilo je mobe, ali mi smo imali baš dosta zemlje pa smo uzimali jirgete, platili bi ih, a i za stoku bi našli odavde momke za čobane. Bilo je čobana koji su dobro znali koja je ovca dobra pa bi njemu dali da nam kupi.*

⁸ Halid Dedić spominje da je imao 9 godina kada je bio u najmu: *Otac mi je pogodio da čuvam tri krave od Jurjeva do Lučina – sveti Luka, nekih 6. mjeseci, za 100 kg pšenice. Kupi se livada za pašu i tu bi stoka pasla, navečer bi se stoka vraćala u štalu.*

⁹ Abdulfetah Mehmedagić navodi da je u tadašnje vrijeme ortakluk značio: *udruživanje u zajedničke poslove. Kesim – dala je kravu na kesim (uzajmila), npr. da se pola teleta i nešto masla i mlijeka koliko se dogovore.*

¹⁰ Ahmet Čepalo navodi: *Četvero djece sam školovo na fakultetu.*

Porodična zajednica

Svaku porodičnu zajednicu, bez obzira na brojnost članova, odlikuje promjenljivost i specifičnost prilika i unutrašnjih odnosa. Istovremeno, porodice egzistiraju i unutar općih, ujednačenih društvenih pravila i prihvaćenih simboličkih vrijednosti. Jedan oblik porodice može u nekom vremenskom periodu biti zamijenjen drugim, kako prirodnim putem (rođenjem ili smrću člana), tako i mijenom unutarnjih odnosa i okolnosti (useljennje, iseljenje, sklapanje braka i sl.) (Rubić, Birt 2006: 316).

Kako je porodica promjenljiva društvena zajednica u pogledu unutrašnjih odnosa, broju članova, raspodjeli poslova i sl., istraživanje smo pokušali usmjeriti u tom pravcu. Postojao je univerzalan obrazac pitanja i ona su prilagođavana pojedinom ispitaniku. Prilikom istraživanja pitanja smo usmjerili na strukturu porodice, broj članova, rad u porodici, predbračni i bračni život, nasljeđivanje, diobu i društveni život porodice.

Prema riječima većine ispitanika, u Pruscu nisu bile prisutne velike porodične zajednice¹¹ koje su se sastojale od braće, njihovih roditelja, supruga i djece. Tokom druge polovine 20. stoljeća prosječan broj članova jedne porodice na području Prusca varirao je najprije s obzirom na broj djece u kući. Abdulfetah Mehmedagić navodi, a ti podaci su zabilježeni i u Džematskoj knjizi,¹² da je do 1955. godine 240 porodica u prosjeku imalo između petero i jedanaestoro djece, a od 1955. godine pa na ovamo pet porodica imaju petero, dvije po četvero i dalje po troje, dvoje i jedno dijete. Prema riječima mnogih kazivača, porodična domaćinstva nisu bila velika, a veće proširene porodice su bile izuzetak. U prvoj polovini 20. stoljeća češći su bili oblici zajedničkog života u nekom obliku porodične zajednice. Kazivači rođeni u prvoj polovini 20. stoljeća isticali su da je bilo slučajeva da su dvojica ili nekada trojica braće živjela zajedno u roditeljskoj kući nakon ženidbe, sve do pronalaska drugog stambenog rješenja ili dok se ne bi podijelili.¹³ Period zajedničkog života u porodici uglavnom se kretao od nekoliko mjeseci do 5 ili 6 godina. Jasna Čapo-Žmegač navodi da je “proces transformacije obitelji u društvu stalno prisutan. Domaćinstvo sastavljeno od muža, žene i djece, ženidbom sinova koji ne osnivaju vlastito domaćinstvo nego ostaju živjeti kod roditelja, prerasta u proširenu obitelj, odnosno kućanstvo sa više nuklearnih obitelji.” (Čapo-Žmegač 1998: 253). U skladu sa takvim shvatanjem autorice, nuklearne i proširene obitelji ne predstavljaju dva tipa / oblika porodice, već jedan te isti oblik porodice u različitim vremenskim kontekstima.

U porodičnoj kući sa roditeljima bi često ostajao živjeti jedan od sinova. To nije nužno morao biti najstariji, već bi se braća i sestre iseljavali kada bi se ženili i udavali. U razgovoru kazivači ne povezuju direktno brigu o roditeljima sa nasljeđivanjem porodične

¹¹ Pojam zadruga i zadržni porodični život nije poznat, već se upotrebljava izraz zajednica.

¹² Anali Malkočalajbegove džamije u Pruscu – Džematska knjiga, prikupio Abdulfetah Mehmedagić.

¹³ Husein Čepalo spominje da su njegov otac i amidža živjeli zajedno dok je dedo bio živ: *Mi smo to zvali zajednica. Kada se dedo vratio sa hadža, nije htio da se puno miješa u porodične odnose pa su se podijelili. Kada su se dijelili, koliko se ja sjećam, zvali su jednog svjedoka, a bilo je tih uglednika koji bi bili svjedoci. Imali smo dva konja, jedan je pripao nama, a drugi amidži, poslije bi ih uparili kada bi se nešto radilo. Mi smo dobili i kuću, pošto je bila tetka sa nama koja se nije udala, mati je rekla da je pazimo.*

kuće, ali se čini kako je reciprocitet pruženog i dobivenog ipak na taj način u većini slučajeva bio uspostavljen.¹⁴

Period zajedničkog življenja je često zavisio od brzine nadogradnje stare ili gradnje nove kuće koju je započinjao sin odvajajući se od oca, građene uglavnom u blizini očeve na istom imanju. Promjena u strukturi domaćinstva se tako odražavala na arhitektonski izgled sinove kuće u odnosu na očevu (Bringa 1997: 60).

U razgovoru o porodici kazivači su vrlo često isticali različitost savremenog načina života u odnosu na doba njihove ženidbe i udaje. Razlike se najviše vide u promjeni materijalnih uslova života jedne porodice. Razlog tome su različite društvene okolnosti, promjena društveno-političkog sistema, kao i razvoj u vidu industrijalizacije¹⁵ (pojava traktora, državnih tvornica i sl.) i masovnije zapošljavanje muškaraca, što se odrazilo i na porodicu.¹⁶

Domaćinstvo je vodio otac, koji je imao ulogu domaćina i upravljao je finansijama. Za podneblje Prusca tradicionalna podjela poslova bila je prema spolu i uzrastu, dok se zasnivanjem vlastitih domaćinstava i zapošljavanjem u industriji dolazi do nove podjele poslova unutar porodice.¹⁷ Budući da su muškarci radili u industriji, žene i starija djeca preuzeli su poslove koji su se do tada smatrali muškim (rad na zemlji i teži poslovi oko stoke), što rezultira ne samo smanjenjem broja članova porodice nego i povremenim isključivanjem stalno zaposlenih iz poljoprivrednog rada.¹⁸

Istraživanjem se pokazalo da su pojedinci, u potrazi za poslom i boljim uslovima života, tražili egzistenciju izvan Prusca.¹⁹ Radna migracija zahvatila je mahom muškarce koji su, u pojedinim slučajevima, mjesecima bili odsutni od kuće. Mnogo ljudi je odlazilo na privremeni rad u zemlje zapadne Evrope u drugoj polovini 20. stoljeća 60-ih i 70-ih godina, a kući bi dolazili jednom ili dva puta godišnje.²⁰

¹⁴ Mirsad Began govori kako je otac njemu dao najviše jer je ostao sa njim i njegova žena ga je pazila, iako on nije tražio ništa više od ostalih.

¹⁵ S obzirom na svoj geografski položaj, Prusac se nije mogao razviti u savremeni industrijski grad te su njegovi stanovnici u periodu industrijalizacije Bosne i Hercegovine ekonomski gravitirali prema Donjem Vakufu i Bugojnu, kao najbližim industrijskim centrima.

¹⁶ To je bio period industrijalizacije kada je stanovništvo iz sela išlo u grad raditi u tvornicama. Može se reći kako je početak industrijalizacije i otvaranje fabrika uveliko pomjerio centar dešavanja sa Prusca i dao priliku susjednim gradovima Bugojnu i Donjem Vakufu veći značaj u pitanju razvoja industrije, da ne govorimo o činjenici da se otvaranjem fabrika stanovništvo sve manje bavilo poljoprivredom i stočarstvom.

¹⁷ Abdulfetah Mehmedagić govori da se znalo ko šta radi: žene su mogle raditi i u polju, pa čak su znale i kositi, ali je bilo bolje da obavljaju kućanske poslove, povirivaće i *dijete i čorbu, podsticati vatru, ispeći hljeb*, a muškarac to ne zna; on će otići u drva, orati itd. Poslije, kada se veliki broj muškaraca zaposlio, podjela poslova je ostala ista, s tim da su se određeni poslovi (oko zemlje i stoke) obavljali zajedno.

¹⁸ Rabija Silajdžija ističe da je uvijek radila na zemlji i oko stoke, kopala je bostane, grabila i kupila si-jeno, kako navodi: *ko može ići od djece, ide i radi*. Dok je bila odsutna od kuće, starija djeca su čuvala mlađu braću i sestre.

¹⁹ Ahmet Čepalo navodi: *Pa u nas je malo svijeta otišlo poslije iz Prusca, samo je otišlo trbuhom za kruhom, al obično svak ovdje pravi kuću ili obnavlja i obično kad ode u penziju, onda se vraća na starinu, ima nešto što ga vuče tude. Čovjek se najbolje osjeća na svom, najsigurnije i najzadovoljnije*.

²⁰ Prema iskazu kazivača Ahmeta Čepala: Četvero djece sam školovo na fakultetu. Lakše mi bilo doći do pare nego odavle sa zemlje pa sam otišao na Njemačku, otišo sam preko biroa, zaposlio se u jednoj firmi, bio sam tu od prvog do zadnjeg dana.

Glavni autoritet u porodici jeste otac,²¹ nerijetko i djed, a to je bio slučaj i u prošlosti. Između muškaraca i žena su postojale razlike prilikom izražavanja autoriteta i donošenja odluka. Bila je prisutna društvena hijerarhija po dobi i spolu, odnosno bilo je izraženije vrednovanje muškaraca i starijih ukućana. Autoritet je pripadao muškarcu.²² Prevladavalo je patrilinearno prenošenje prezimena i nepokretne imovine, kao i virilokalno stanovanje. Zbog navedenog, autoritet je bio u rukama muškarca, koji je imao mnoge upravljačke i organizacijske dužnosti, a uživao je i poštovanje ukućana.

Kada je riječ o srodničkim odnosima u Pruscu, možemo navesti nekoliko činjenica. Najčešće se koriste izrazi rod / rodbina i familija, koji označava muževu i ženinu porodicu, tj. prijateljstvo sklopljeno udajom ili ženidbom. Tradicionalni stav sredine jeste da oni koji su u rodu ne mogu stupati u brak do devetog koljena. Srodstvo se računalo po muškoj – očevoj (patrilinearno) i po ženskoj – majčinoj liniji (matrilinearno). Prezime se prenosilo patrilinearno, a društvena pripadnost se određivala po ocu.

Rodbinski nazivi su dosta jasni i određeni i nisu zabilježena posebna odstupanja. U svakodnevnoj komunikaciji i direktnom obraćanju zabilježeni naziv za oca porodice je *babo*, rijetko se pojavljivao naziv *tata*. Zabilježili smo da se prilikom obraćanja *snahe* svome *svekrvu* koristio naziv *dedo*, a kazivač Abdulfetah Mehmedagić navodi sljedeće: *za unučad sam dedo, pa sada snahe i sinovi me zovu dedo, ostalo im, to je od dragosti*. Također, zabilježeno je da su *snahe* često svoju svekrvu nazivale *majkom*, a nakon rođenja djece *nanom* / *nenom*. Očeva i majčina sestra se nazivala *tetkom*, a za njihove muževse koristio uobičajeni naziv *tetak*. Majčin brat nosi rodbinski naziv *daidža*, dok se za njegovu suprugu koristi naziv *daidžinica*. Sa druge strane, očev brat nosi naziv *amidža*, a njegova supruga *strina*. Nadalje, ženidbom i udajom pridružuju se novi članovi porodice i rodbine, a samim tim se povećava i broj korištenih naziva. Mužev brat ženi postaje *djever*, dok su žene od dva brata *jetrve*. Suprugova sestra ženi postaje *zaova*, dok žena njoj i njenim roditeljima postaje *snaha*. Zabilježen je naziv brata udane žene njenom mužu šura. Većina kazivača rodbinske nazive koristi u svakodnevnoj komunikaciji i obraćanje se često ne vrši imenom već rodbinskim nazivom.

Nesrodnički odnos kao oblik vještačkog srodstva koji se stvarao i održavao među stanovništvom obuhvata kumstvo (šišano i vjenčano kumstvo) i srodstvo po mlijeku.²³

Dioba zemlje je vršena sporazumno između nasljednika, često i za očeva života. Prema kazivanju ispitanika, nastojalo se da svi imaju koristi od porodičnog imetka.²⁴ Sestre su dobivale isto kao i braća, osim ako bi se odrekle svog dijela. Najčešće se *dioba* vršila dogovorom između nasljednika, a ako bi izostao dogovor, onda se *dioba* vršila

²¹ Jedna od kazivačica navodi: *Nama nije morao babo biti tu, dovoljno je da majka kaže da će nas reć babi, i nema kašnjenja, nema ništa, babo je glavni, mama nekad malo i popusti, ali babu se ne smije zakasnuti, poštovalo se*.

²² Hasan Čepalo navodi da je da je njegov otac bio starješina u kući, kada bi se bilo šta prodalo, ocu bi išle sve pare, kako ističe: *Ja sam svoju platu davao ocu*.

²³ Jedna od kazivačica je navela: *Bilo je žena koje bi iz različitih razloga zadoji nečije dijete, to se pamtilo*.

²⁴ Kazujući o diobi u svojoj porodici Mirsad Began ističe da je njegov otac prodao pet dunuma zemlje i taj novac dao sestrama (imao je tri sestre), a trojici sinova je pomogao da naprave kuće.

u skladu sa nasljednim pravom. Čest je bio slučaj da se pozovu pošteniji ljudi iz Prusca kao svjedoci prilikom *diobe*.

Brak i bračni odnosi

Brak je na području Prusca monogaman i po pravilu patrilokalan. U pravilu su djevojke napuštale roditeljsku kuću i živjele u muževom domu. Prema podacima ispitanika bilo je i slučajeva da su mladići, iz različitih razloga, zasnivali porodicu u ženinoj kući.²⁵ Kod većine ispitanika nije zabilježen stav o tome kako je odlazak momka u kuću ženinih roditelja bio sramotan čin, već ga smatraju razumljivim rješenjem da se mladi par zbrine. Djeca iz ovako sklopljenog braka su se prezivala po ocu.

Prema podacima ispitanika veoma čest običaj je bio da se *mlada* ukrade. Tada je to bio običaj koji opisuje i kazivač Mustafa Hamzakadić.²⁶ U prilog tezi da se u tadašnje vrijeme u Pruscu većina djevojaka *ukrala* ide i potvrda od strane ispitanica Latife Žuljko i Šaćire Magrdžija.²⁷ Do sklapanja braka na ovaj način obično je dolazilo iz dva razloga – kratkotrajnog poznanstva ili pak protivljenja roditelja. I u ovom slučaju organizira se pir, a zatim se *ide na mir*, tj. roditelji i mladoženja odlaze u kuću mladenke sa darovima kako bi se pomirili sa djevojčinim roditeljima. Djevojka je u skladu sa običajima i ekonomskim mogućnostima porodice dobijala *ruho*. Pored toga, djevojka je nosila i darove za muževe roditelje i najbliže srodnike (braću, sestre). Naime, razmjena darova između članova dvije porodice povezane brakom svjedoči i o preobrazbi stranca u *prijatelja*, a potom u rod. Krađa djevojke od strane mladoženje bila je povezana sa ekonomskim razlozima jer je organizovanje svadbe bilo skupo.

Brak je sklapan na dva načina – administrativno (matičar) i prema vjerskom običaju, tj. šerijatski. U periodu osmanske vlasti, na području Bosne i Hercegovine se primjenjivalo šerijatsko pravo koje je, u skladu sa normativnim potrebama Osmanskog carstva, stalno dopunjavano propisima kanunskog (državnog) prava (Durmišević 2008: 209). Dolazak austrougarske vlasti 1878. godine unio je korjenite promjene u sve segmente društvenog i privrednog života Bosne i Hercegovine, čime je otvoren proces njene političke i pravne modernizacije. Mada se Dvojna monarhija deklarativno opredijelila za temeljite reforme, pa i one u oblasti pravnog sistema, u praksi se određeno vrijeme zadržalo zatečeno stanje, tj. postojanje običajnog prava. U toku četrdesetogodišnje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini su, između ostalih, stalno važili propisi islamskog prava koji su regulirali porodične, bračne i nasljednopravne odnose, te vakufske i vjerske poslove muslimana (Durmišević 2008: 209). Nakon Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je, s obzirom na društveno-političko uređenje države, bio priznat brak sklopljen u nadležnim institucijama kao što je opština (matičar).

²⁵ Abdulfetah Mehmedagić navodi: *Išlo se ko je imao više zemlje pa i na ženino. Ako je fin momak, a ova cure nije, može se to malo uklopiti jer on malo svoje ljepote posoli i njeno imanje pa da se bide bare bare. Ljudi su najviše išli za poslom, išli su i na ženino, ima i to, ima svagdi. Kažu i to, pitali gavrana ima li ko crnji od tebe, ima, ko je, ima ko je otišo na ženino.*

²⁶ *Moralo se krasti jer otac joj nije dao, a i takav je običaj bio.*

²⁷ *Kada su se udavale, obje su pobjegle, odnosno ukrale se.*

Ispitanici navode kako su na području Prusca bila prisutna šerijatska vjenčanja. Mustafa i Senada Hamzakadić su se šerijatski vjenčali, a to su učinili i u opštini. Mustafa Hamzakadić dodaje: *I prije se to tako radilo, čak se i više gledalo na to.*²⁸ U partiji se govorilo da se to ne treba raditi, ali ljudi su ipak išli da se vjenčaju i u džamiji. Nije nikad skoro isti kum / svjedok u opštini i u džamiji. Iako je poslije Drugog svjetskog rata bilo šerijatskih vjenčanja, njihov broj je sveden na minimum. Danas je odluka o šerijatskom vjenčanju prepuštena dogovoru bračnog para. Tradicionalno shvatanje sredine o braku opstaje, uprkos društvenim promjenama, a to je da brak jeste normalna i neophodna ustanova.

Dobna granica za stupanje u brak nije bila strogo određena. Djevojke su se udavale između 16. i 20. godine a mladići su se mogli ženiti i kasnije.²⁹ U bliskoj prošlosti, kao i u novije vrijeme, brakovi maloljetnih parova bili su rijetki. Nakon sedamdesetih godina prošlog stoljeća starosna granica za stupanje u brak se pomjera naviše. Čest slučaj je bio da se mladići žene nakon odsluženja vojnog roka.

Kada je u pitanju donošenje odluke o izboru bračnog druga, onda se može reći kako se mladima dopuštao taj izbor, a naravno, i pored te slobode, bilo je slučajeva da roditelji i drugi srodnici imaju uticaj na odluku o izboru bračnog druga. U takvim slučajevima su ekonomska i društvena moć i ugled kuća koje se prijatelje bili ispred želja mladih. U Pruscu je, kao i u drugim sredinama, bilo posrednika pri sklapanju veza, koje bi se kasnije krunisale brakom, a obično su to bili bliži srodnici ili prijatelji.³⁰

Sve do Drugog svjetskog rata, kao i u godinama poslije njega, česta je bila pojava da supružnici pripadaju istom društvenom sloju. Kada govorimo o srodničkim i društvenim okvirima sklapanja braka, na prostoru Prusca uvijek je važila srodnička egzogamija. Poštovalo se načelo da se međusobno članovi zajednice ne žene do devetog koljena. Principijelni je stav da se ne mogu ženiti ni udavati unutar roda (Stojaković 1987: 231).

Povoljne prilike za upoznavanje mladih bile su igranke, teferiči, sijela, te izleti. Parovi su prolazili kroz period ašikovanja prije nego što bi došlo do javnog vjenčanja. Mladići su ašikovali sa djevojkama, a nakon upoznavanja su zakazivali sastanke.³¹ Prema iskazima kazivača Mirsada Begana³² saznali smo da se ašikovalo na *prelima*.³³

²⁸ Misli se na šerijatsko vjenčanje.

²⁹ Velida Hadžiabdić govori da su se momci ženili kad bi vojsku odsluži: *nekada su znali da dovedu mladu i prije vojske, pa otići u vojsku. Gledalo se da se po redu udaje, ali bilo je i ko čapi.*

³⁰ Ismet Silajdzija navodi: *kada sam se vratio sa odsluženja vojnog roka, majka i sestra su mi govorile što se ne ženim. Kako ću se ženiti, nemam ni cure? Ništa ti ne brini, sve će se dogovoriti. Bila je jedna komšinica kod nas i ona je to dogovorila, evo nas i danas smo zajedno.*

³¹ Mustafa Hamzakadić navodi: *Ako ti se kakva sviđa, ti zakažeš s njom sastanak, pa bi je sačekao kod česme kad krene po vodu, nosile su vodu u kantama, fućijama drvenim, džugumima, ibricima, bilo je i badžaka zemljanih, i tu se dogovorimo, pričamo šta imamo reć, hoćemo li se uzet, nećemo li. Ja se ne sjećam da su cure nosile zar, ali mi je majka govorila da se nekad tako pokrivalo. Ja mislim da se nije gledalo ko je siromah, a ko je bogat, ako se zaljubi, barem moja generacija nije gledala, a ne znam prije, možda prije i jeste.*

³² Ašikovali smo najviše na *prelima* – kada se komuša kukuruz pa tu dođe cura; zatim ovdje, kada bi cure dolazile po vodu, a momci se iskupe pa se ašikuje.

³³ Osnovna svrha okupljanja tradicijskog prela (prisutnog otprilike do polovice 20. stoljeća) bila je zabava mladih ljudi, koja je beziznimno uključivala i rad (Vuković 2005: 450).

Vanbračna djeca bila su sramota za porodice kojima se to desilo. Prema kazivanju, zna se za vrlo malo slučajeva vanbračne djece.³⁴ Ustanova nevjenčane zajednice je gotovo nepoznata. Brak je bio čvrsta ustanova. Razvodi braka su bili rijetki, posebno među stanovništvom koje se bavilo poljoprivredom. Kao najčešći uzrok sukoba u brakovima navodi se alkoholizam, s njim u vezi i zanemarivanje porodice. Kazivači navode da je bilo slučajeva razvoda braka zbog bračne nevjere, posebno za osobe koje su bile na privremenom radu u zemljama zapadne Evrope. Društvena sredina i danas nepovoljno gleda na razvod braka. Razvedeni su teže pronalazili novog bračnog druga u istoj sredini, a to je važilo posebno za žene.

Zaključak

Ovaj rad svojim sadržajem nastojao je da ukaže na neke segmente društvenog i porodičnog života na području Prusca. Terensko istraživanje išlo ka dobijanju krajnje i kolikotoliko zaokružene slike društvenog i porodičnog života stanovnika Prusca, posmatranog kroz historijsku prizmu, kao i prizmu relacija prema opštim društvenim kretanjima.

Iznesene činjenice i spoznaje navode nas na zaključak kako su stanovnici Prusca oduvijek imali bogat društveni i porodični život, iako vremenom Prusac gubi taj značaj, a centar zbivanja postaju njegovi susjedni gradovi Bugojno i Donji Vakuf. Početkom dvadesetog stoljeća većina stanovništva se bavila poljoprivredom i stočarstvom, dok je u kasnije vrijeme industrijalizacija navela stanovništvo na migracije te osiromašila tradicionalni značaj bavljenja poljoprivredom u Pruscu. Nakon 70-ih godina većina tradicionalnih ustanova poput *mobe* je nestala jer nije bilo prevelike potrebe za obrađivanjem zemljišta i slično, mada je opstala kod građevinskih radova. Kada je dalje riječ o društvenom životu, Prusac je i dan-danas zadržao tradiciju jedne od manifestacija koja se održava u Pruscu, a to su *Dani Ajvatovice*. Iako zabranjivana, u periodu 1947–1990. godine stanovnici su održavali *teferič* koji je simbolički oslikavao Ajvatovicu, ali se namjena teferića nije javno očitovala.

Istraživanje strukture porodice i porodičnih odnosa u Pruscu ukazuje upravo na posljedicu industrijalizacije te urbane trendove, što se uveliko odrazilo na strukturu i unutrašnje odnose u porodici. Tokom druge polovine 20. stoljeća prosječan broj članova jedne porodice na području Prusca kretao se od 5 do 11 članova. Istraživanjem se utvrdila različitost načina života danas u odnosu na doba ženidbe i udaje u ranijem periodu. Istraživanje je pokazalo da se razlike najviše vide u promjeni materijalnih uslova za život jedne porodice. Razlog tome su različite društvene okolnosti, promjena društveno-političkog sistema, kao i razvoj u vidu industrijalizacije te masovnije zapošljavanje muškaraca, što se odrazilo i na porodicu.

Istraživanje braka i bračnih odnosa u Pruscu ukazuje nam na činjenicu da je brak na području Prusca monogaman i po pravilu patrilokalan, što znači da su djevojke napuštale roditeljsku kuću i živjele u muževom domu. Nerijetko je bilo i slučajeva da su mladići,

³⁴ Jedan od kazivača navodi: *Iako je bila rijetkost, ali znam za tri slučaja. Krilo se to dobro.*

iz različitih razloga, zasnivali porodicu u ženinoj kući i nije zabilježen stav da je odlazak momka u kuću ženinih roditelja bio sramotan čin.

Na kraju se može reći da su industrijalizacija, urbanizacija, ali i ratna dešavanja 1992–1995. godine u Bosni i Hercegovini uveliko imali uticaj na promjenu društvenog i porodičnog života u Pruscu. Prusac se danas nalazi u procesu depopulacije, tj. karakteriše ga opadajuća reprodukcija stanovništva u širem smislu riječi, i to u svim trima njenim dinamičkim vidovima: ukupnom, prirodnom i migracijskom.

Imena kazivača

Abdulfetah Mehmedagić, rođ. 1935.

Ahmet Kapetan, rođ. 1975.

Ahmet Čepalo, rođ. 1927.

Mirsad Began, rođ. 1950.

Hasan Čepalo, rođ. 1935.

Halid Dedić, rođ. 1955.

Safet Kršlak, rođ. 1935.

Mustafa Hamzakadić, rođ. 1958.

Senada Hamzakadić, rođ. 1958.

Latifa Žuljko, rođ. 1940.

Šaćira Magrdžija, rođ. 1944.

Rabija Silajdžija, rođ. 1935.

Đula Sijamija, rođ. 1935.

Sulejman Sijamija, rođ. 1926.

Velida Hadžiabdić, rođ. 1930.

Literatura

Bajić, Svetlana (2013), “Odijevanje za vrijeme kulturno-vjerskih manifestacija u Pruscu (Ajvatovica) i Kraljevoj Sutjesci (sv. Ivan Krstitelj)”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija*, NS, sv. 50, Sarajevo, 87-130.

Bajrić, Amela (2019), “Semantičke grupe orijentalizma u pripovijeci Noć u vezirskom gradu Skendera Kulenovića”, *DHS* 2 (8), Tuzla, 53-70.

Bringa, Tone (1997), *Biti musliman na bosanski način*, Sarajevo: Dani.

Čelebi, Evlija (1967), *Putopis – Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo: Svjetlost.

Čepalo, Husein (1991), *Ajvatovica*, Zenica: Lično izdanje autora.

Čulinović-Konstantinović, Vesna (1981), “Transformacija seoskog društva i porodice u Jugoslaviji”, *Etnološki pregled* 16, Beograd, 79-90.

Durmišević, Enes (2008), *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća*, Sarajevo: Pravni fakultet.

Rubić, Tihana, Birt, Danijela (2006), “Obiteljski život na području Krivog puta od tridesetih godina 20. stoljeća do danas”, *Etnografski prilog i prijedlozi za buduća istraživanja*, zb. 33, Senj. 315-352.

Softić, Aiša (2013), “Prusac i njegove usmene predaje”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija*, NS, sv. 50, Sarajevo, 45-68.

- Stojaković, Velibor (1986), “Društveni odnosi i društvene institucije stanovništva tešanjskog kraja”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, NS*, sv. 41/42, Sarajevo, 223-247.
- Truhelka, Ćiro (1911), “Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH* 23/3, Sarajevo, 303-349.
- Vuković, Ivana (2005), “Prelo u Krasnu u tradicijskom i suvremenom kontekstu” *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol. 32, No. 1, 449-468.

A contribution to the knowledge of social and family life in the area of Prusac

Summary

The aim of this paper is to present certain segments of social and family life in the area of Prusac, based on a short-term research conducted in 2008 and 2009. The material collected in the fieldwork indicates that the area of Prusac was a well-organized local community with developed forms of social, economic and cultural life. The paper is divided into several thematic units describing social relations in the village community, family community, as well as marriage and marital relations. The ethnological-folkloristic research, or rather reconnaissance of the terrain, was carried out as part of the project “Ethnological-folkloristic characteristics of Prussia and its surroundings” which was implemented by the Department of Ethnology of the National Museum of Bosnia and Herzegovina during 2008 and 2009. The goal of my research was to gather information about social and family life in the area of Prusac, in an effort to get a picture of the social and family life of the residents of Prusac, viewed through the historical prism, as well as the prism of relations to general social flows. There are no written records about social and family life in the area of Prusac, and due to the scarce historical sources and a short stay in the field, it was necessary to rely on oral tradition and the statements of tellers, which had an impact on the valorisation of the collected and measurable data. In the absence of written, historical sources and relying more on oral tradition which does not go back very far, it was not possible to dwell deeper into the reconstruction of certain aspects of social life, and especially not in its entirety. The time limitation of the fieldwork played a very important role, because collection of the material itself, as well as constant valorisation of the collected data, would require a much longer stay and more direct contact, as well as inevitably a much more systematic intervention with a significantly larger amount of comparable and measurable data. Using previously published research in the area of Prusac, other published literature on family and social life, and questionnaires of the Ethnological Society of Yugoslavia (1963), I created a questionnaire with questions related to social and family life. Data collected in the field were collected using the methods of conversations with interviewees and direct observation. Most of the interviewees were elderly, born in the first half or middle of the 20th century. During my research, I stuck to a clearly defined time period - from the World War II to 2008.

Ključne riječi: Prusac, society, community, family, marriage